

पेट्रोलियम अँड गॅस वर्कर्स फेडरेशन ऑफ इंडिया

सामाजिक सुरक्षा संहिता: फसवणूक व भ्रम निर्माण करण्याचा प्रकार :- श्री.तपन सेन-माजी राज्यसभा खासदार

भारत सरकार सध्या अस्तित्वात असलेल्या श्रम कायद्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल करित आहे, ज्याचा उद्देश कामगारांसाठी असलेल्या संरक्षणात्मक तरतुदी नष्ट करणे आणि संघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या मोठ्या वर्गाला या कायद्यांच्या कक्षेबाहेर टाकणे आहे. केंद्रीय मंत्रिमंडळाने आधीच 'वेतन संहिता' आणि 'औद्योगिक संबंध संहिता' मंजूर केली असून त्या सध्या संसदेच्या अधिवेशनामध्ये मांडण्याच्या प्रतीक्षेत आहेत. तिसरी संहिता, म्हणजेच 'सामाजिक सुरक्षा संहिता', आता श्रम मंत्रालयाने सार्वजनिक क्षेत्रासाठी प्रसिद्ध केली आहे. ही संहिता निव्वळ फसवणूक व भ्रम निर्माण करणाऱ्या सरकारच्या नवकल्पनांचे प्रतीक आहे.

सार्वत्रिक कव्हरेज ?

ही संहिता जाहीर करताना सरकारतर्फे असा दावा करण्यात आलेला आहे की सामाजिक सुरक्षा संपूर्ण कामगार वर्गासाठी, अगदी रिक्षाचालक आणि घरगुती कामगार यांसारख्या असंघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या कामगारांसाठीही लागू केली जाईल. परंतु खरी फसवणूक तर इथूनच सुरू होते. ही संहिता म्हणते की केवळ अशा संस्थांचे नोंदणी करू शकतील की ज्यामध्ये कामगारांची संख्या सरकारने ठरवलेल्या कामगार संस्थेच्या मर्यादेपेक्षा जास्त असेल आणि निव्वळ अशाच संस्थांना सामाजिक सुरक्षा योजनांचा लाभ घेण्याचा अधिकार असेल —परंतु या योजना अजून तयारही झालेल्या नाहीत.

आता सरकारच्या दृष्टीने ही मर्यादा म्हणजे काय? सरकारने फॅक्टरी अँक्टखालील कव्हरेजसाठी कामगारांची मर्यादा ४० पर्यंत वाढवली आहे. याचाच अर्थ असा की ७२% पेक्षा जास्त कारखान्यातील कामगार या कायद्याच्या कक्षेबाहेर राहतील. प्रस्तावित स्मॉल फॅक्टरीज बिलनुसार, ४० पेक्षा कमी कामगार असलेल्या कारखान्यांवर कोणतेही सामाजिक सुरक्षा कायदे लागू होणार नाहीत. सध्याच्या सामाजिक सुरक्षा संहिते द्वारे १५ अस्तित्वात असलेल्या सामाजिक सुरक्षा कायद्यांचे एकीकरण करण्यात आले आहे. म्हणजेच, जर सरकारचे वेतन, औद्योगिक संबंध आणि सामाजिक सुरक्षा यासंदर्भातील विधेयक संसदेमध्ये मंजूर झाले, तर संघटित क्षेत्रातील मोठ्या कामगार वर्गाला सध्याच्या लाभांचाही त्याग करावा लागेल.

येथे हे लक्षात घेणे अत्यंत आवश्यक आहे की केंद्र सरकार या सामाजिक सुरक्षा लाभ योजनेसाठी एक पैसाही देणार नाही. या योजना अजून प्रत्यक्षात उतरवायच्या आहेत. या लाभासाठी असंघटित क्षेत्रातील कामगारांना या योजनेसाठी त्यांच्या वेतनाच्या १२.५% एवढा वाटा भरावा लागणार आहे. याचा अर्थ, जरी त्यांना नियमित रोजगार किंवा कायदेशीर किमान वेतन मिळत नसले तरीही, संघटित क्षेत्रातील कामगारांप्रमाणेच त्यांना १२.५% भरावे लागणार आहेत. बहुसंख्य असंघटित कामगारांच्या बाबतीत त्यांचे नियोक्ता ओळखता येत नाहीत. अशा परिस्थितीत त्यांना स्वयंरोजगार म्हणून घोषित केले जाते आणि त्यामुळे त्यांना त्यांच्या उत्पन्नाच्या २०% एवढे योगदान या योजनेसाठी द्यावे लागतील. याचा बहुसंख्य कामगार वर्गावर काय परिणाम होतो? केंद्रीय श्रम मंत्रालयाच्या पाचव्या वार्षिक रोजगार आणि बेरोजगार सर्वेक्षणानुसार (२०१५-१६), '५७.२% नियमित वेतनधारक/सॅलरीधारक कामगारांचे मासिक उत्पन्न रु. १०००० पर्यंत आहे. ३८.५% कंत्राटी कामगार आणि ५९.३% हंगामी कामगारांचे मासिक उत्पन्न रु. ५००० पर्यंतच आहे.' त्याच अहवालात म्हटले आहे की 'फक्त १७% रोजगारधारक व्यक्तींनाच नियमित वेतन/पगार मिळतो. उर्वरित सर्व जण हंगामी, कंत्राटी किंवा स्वयंरोजगार या वर्गात मोडणारे आहेत. या अहवालात असेही नमूद केले आहे की ४६.६% कामगार हे स्वयंरोजगार करणारे आहेत आणि त्यापैकी ६७.५% जणांचे मासिक उत्पन्न फक्त ७५०० रुपयांपर्यंतच आहे.

अशा दयनीय आर्थिक परिस्थितीत असलेल्या भारतातील कामगारांना सरकार सामाजिक सुरक्षा संहितेच्या मसुद्यान्वये अजूनही निश्चित न केलेले सामाजिक सुरक्षा लाभ देणार असल्याचे सांगते, हे सरकारला माहिती असूनही की बहुतांश कामगारांना या योजनेचा लाभ मिळणार नाही. त्यामुळे यापुढे सरकार आपले हात झटकून मोकळे होणार आहे. खरं तर असंघटित क्षेत्रातील कामगारांना संघटित क्षेत्रातील कामगारांप्रमाणेच योगदान भरण्यास भाग पाडणे हेच त्यांना मोठ्या प्रमाणावर वगळण्याचे एक षडयंत्र आहे. सरकारला चांगलेच माहित आहे की, हे कामगारांच्या रोजगाराची अस्थिरता आणि नोकरीत वारंवार खंड पडल्यामुळे, सातत्याने हे योगदान भरून देणे जवळजवळ अशक्य आहे.

वर उल्लेख केलेल्या रोजगार-बेरोजगार सर्वेक्षण अहवालात स्पष्टपणे म्हटले आहे की, "प्रत्येकी १००० व्यक्तींमध्ये ४३६ जण हे हंगामी किंवा तात्पुरत्या स्वरूपाच्या उद्योगांमध्ये कार्यरत आहेत." याचा अर्थ असा की देशात एकूण कामगारांपैकी ४३.६%

कामगार हे संपूर्ण वर्षात बराच काळ बेरोजगार असतात. त्यामुळे सरकारचे सार्वत्रिक सामाजिक सुरक्षेचे दावे हे निव्वळ फसवेगिरी आहे.

तसंच, सरकारने स्वतःकडे कोणत्याही कामगार वर्ग किंवा संस्थेला सूट देण्याचा खुला अधिकार जाणीवपूर्वक ठेवला आहे. या सूट देण्याच्या प्रक्रियेसाठी कोणतीही स्पष्ट निकष या मसुद्यात नमूद केलेले नाहीत. त्यामुळे सार्वत्रिकतेच्या नावाखाली सुरू असलेली ही प्रक्रिया प्रत्यक्षात वगळण्याचे काम करते. हे म्हणजे कामगार वर्गावर केलेली सरळसरळ फसवणूकच आहे.

कामगारांच्या फायद्यासाठी यात काय आहे?

सामाजिक सुरक्षा संहितेच्या मसुद्यामध्ये एकूण १५ केंद्रीय श्रम कायद्यांचे एकत्रीकरण करण्यात आलेले आहे व यामध्ये खालील कायदे समाविष्ट आहेत:

***कर्मचारी राज्य विमा अधिनियम, *कर्मचारी भविष्यनिर्वाह निधी आणि इतर तरतुदी अधिनियम, *कर्मचारी भरपाई अधिनियम, *मातृत्व लाभ अधिनियम, *ग्रॅज्युइटी अधिनियम, *असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा अधिनियम, *इमारत व अन्य बांधकाम कामगार कल्याण उपकर अधिनियम, *बीडी कामगार कल्याण उपकर अधिनियम, *बीडी कामगार कल्याण निधी अधिनियम, *लोहखनिज, मँगनीज खनिज आणि क्रोम खनिज कामगार कल्याण उपकर अधिनियम, *त्याच खनिज क्षेत्रातील कल्याण निधी अधिनियम, *मिका खनिज कामगार कल्याण उपकर अधिनियम, *चुनखडी व डोलोमाईट खनिज कामगार कल्याण निधी अधिनियम २, *सिने कामगार कल्याण उपकर अधिनियम**

या संहितेनुसार विविध नवीन संस्था स्थापन करण्यात येणार आहेत, ज्या या तरतुदींच्या अंमलबजावणीसाठी काम करतील. यामध्ये भारताचे पंतप्रधान अध्यक्ष असलेल्या, राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा परिषद, केंद्रीय सामाजिक सुरक्षा मंडळ, आणि राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळ यांचा समावेश आहे. याशिवाय, परवाना धारक मध्यस्थ एजन्सीज कामगारांची नोंदणी, योगदान स्वीकृती, निधी व्यवस्थापन आणि लाभांचे वितरण यामध्ये सहभागी असतील.

पण या १७८ पानांच्या संपूर्ण सामाजिक सुरक्षा संहितेच्या मसुद्यात, हे कुठेही स्पष्ट केलेले नाही की प्रत्यक्षात

कामगारांना कोणते सामाजिक सुरक्षा लाभ मिळणार आहेत.

EPF योजनेप्रमाणे सेवानिवृत्तीनंतर सर्व कामगारांना भविष्यनिर्वाह निधी मिळेल का?

EPS 1995 प्रमाणे निवृत्तिवेतन मिळेल का?

ESI योजनेप्रमाणे त्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना वैद्यकीय सेवा मिळेल का?

बांधकाम कामगार कल्याण योजनेप्रमाणे त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी मदत मिळेल का?

बीडी व खाणकामगार कायद्यांप्रमाणे गृहबांधणीसाठी कोणती मदत (गृह कर्ज वगैरे) मिळेल का?

त्या सगळ्या सध्याच्या १५ अनिवार्य लाभदायक योजना — ही नवीन संहिता लागू झाल्यानंतर रद्द होतील.

ह्या १५ वैधानिक योजनांमधून मिळणारे लाभ नवीन सामाजिक सुरक्षा संहितेत पूर्णपणे समाविष्ट होतील की नाही, हा अत्यंत महत्वाचा प्रश्न अजूनही अनुत्तरित आहे.

परंतु संहितेच्या मसुद्यात मात्र यावर काहीही उत्तर दिलेले नाही. याच संहितेमध्ये हे मात्र नमूद केलेले आहे की केंद्र व राज्य पातळीवर असंघटित कामगारांसाठी कार्यरत असलेल्या कल्याण योजनांचे व निधींचे अस्तित्व नवीन योजनांचा निधी अस्तित्वात आल्यानंतर संपुष्टात येईल. या योजनांचे व्यवस्थापन करणाऱ्या सध्याच्या संस्था देखील हळूहळू बंद करण्यात येतील.

या बाबतीत सरकार पूर्णतः मौन पाळून आहे. हे या मूलभूत प्रश्नांची उत्तरे न देता जर ही सामाजिक सुरक्षा संहिता स्वीकारली गेली, तर तो अंधारात उडी घेण्यासारखा जीवघेणा प्रकार असेल, जिचा परिणाम काय होईल हे मात्र कोणीही सांगू शकणार नाही. ही संहिता स्वीकारणे म्हणजे हाती असलेली निश्चित लाभाची साधने सोडून आभाळात उडणाऱ्या क्षणभंगुर स्वप्नांमध्ये धावण्यासारखे होईल. कामगारांना असा जुगार खेळता येणार नाही, ज्याप्रमाणे सरकार कामगार वर्गावर लादू इच्छित आहे. परंतु कामगारांनी अशी फसवी आणि कामगार विरोधी धोरण मुकाट्याने स्वीकारणे कदापी शक्य नाही.

राज्य मंडळांमार्फत होणाऱ्या लाभांची अंमलबजावणी :-

सामाजिक सुरक्षा संहितेच्या मसुद्यानुसार कामगारांना हे तथाकथित लाभ राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळांमार्फत दिले जाणार आहेत. मात्र, निधी वापरण्याचा संपूर्ण अधिकार केंद्र सरकारच्या सामाजिक सुरक्षा मंडळ किंवा परिषदेकडेच असेल.

राज्यस्तरीय कल्याण योजनांच्या अंमलबजावणीचा अनुभव तर फारच वाईट आहे. राज्य सरकारी उपकराच्या माध्यमातून गोळा झालेला निधी हा थेट राज्य सरकारच्या तिजोरीत जमा होतो, तिथेही या योजनांचा लाभ घेणाऱ्यांचा अनुभव अत्यंत वाईट व निराशाजनक आहे.

उदाहरणादाखल देता येईल - बांधकाम आणि अन्य कामगार कल्याण उपकर निधीमध्ये ३१ मार्च २०१७ पर्यंत गोळा झालेली रक्कम होती ३२,४८० कोटी रुपये इतकी प्रचंड होती. मात्र, या योजनेच्या २१ वर्षांच्या कालावधीत फक्त ७२८६.५२ कोटी रुपये कामगार कल्याण साठी खर्च झाले.

या योजना अयशस्वी ठरण्याची कारणे अनेक आहेत:

गेल्या दोन दशकांत सरकारी तिजोरीत गोळा झालेला उपकर खूपच कमी आहे, विशेषतः ह्या काळात देशभरात मोठ्या प्रमाणात बांधकाम प्रकल्प झाले असून, जागेच्या किमती सतत वाढत होत्या. याचा अर्थ, अनेक बांधकाम कंपन्यांनी उपकर भरण्यास टाळाटाळ केलेली आहे किंवा त्यांना राज्य सरकारने जाणून बुजून मोकळीक दिली — कारण सरकारला "ईज ऑफ डुईंग बिझनेस" अधिक महत्वाचे वाटले.

सध्या फक्त २.५६ कोटी बांधकाम कामगार हे सर्व राज्य कल्याण मंडळांमध्ये नोंदणीकृत सदस्य आहेत, तरी अधिकृत आकडेवारीनुसार देशात किमान ५ कोटी बांधकाम कामगार आहेत. प्रत्यक्षात ही संख्या १० कोटींहून अधिक असल्याचे तज्ज्ञांचे म्हणणे आहे. म्हणजेच केवळ एकचतुर्थांश पात्र कामगारच नोंदणीकृत असून, उर्वरित तीनचतुर्थांश कामगार नोंदणीतून वगळले गेले आहेत. हा बांधकाम कामगारांना कल्याण योजनेतून वंचित करण्याचा डाव आहे.

याशिवाय राज्यस्तरावर नोंदणी व निधी संकलनाची स्थिती आणखीच भयावह आहे.

उदाहरणार्थ: महाराष्ट्रात, जिथे मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिक व बांधकाम प्रकल्प आहेत, तिथे फक्त ५.९३ लाख बांधकाम कामगारांची नोंदणी झाली आहे. गेल्या वीस वर्षांत बांधकाम कामगारांवर खर्च झाला आहे फक्त २५५.५ कोटी रुपये आणि प्रत्यक्षात संकलन ५००० कोटी रुपये पेक्षा जास्त आहे.

गुजरातमध्ये, जिथे बांधकाम उद्योग मोठ्या प्रमाणावर आहे, तिथे फक्त ४.५४ लाख कामगारांची नोंदणी झालेली आहे आणि बांधकाम कामगारांवर खर्च फक्त ३५ कोटी रुपये झाला आहे, आणि प्रत्यक्ष उपकर निधी संकलन ४००० कोटी रुपये पेक्षाही जास्त आहे. ही स्थिती केवळ प्रत्यक्ष कार्यवाहीतील अपयश आहेच आणि अंमलबजावणी न होण्यास प्रोत्साहन देण्यासारखे आहे. उपकर संकलन, कामगार नोंदणी व लाभाचे वितरण यामध्येही बहुतेक राज्यांमध्ये कायदेशीर हक्काचे हक्कदार असलेले कामगार हेतुपुरस्सर वगळले जात आहेत.

इतर कल्याणकारी योजना ज्या असंघटित क्षेत्रातील कामगारांसाठी आहेत आणि ज्या बहुतेक राज्य सरकारांकडूनच चालवल्या जातात, राज्य सरकारमध्येही हाच प्रकार आहे. ज्या व्यक्ती कायदेशीरदृष्ट्या पात्र आहेत त्यांच्या तुलनेत लाभार्थ्यांची संख्या खूपच अत्यल्प आहे. यामागचं कारण स्पष्ट आहे. बहुतेक राज्य सरकारांना बांधकाम कामगारांच्या कल्याणकारी योजनांचा खर्च शक्य तितका कमी ठेवण्याची सक्ती आहे. त्याचप्रमाणे त्या योजना प्रभावीपणे राबवून संपूर्ण पात्र बांधकाम कामगारांना सामावून घेण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षित मनुष्यबळासह आवश्यक पायाभूत सुविधा ह्या सरकारकडे नाहीत.

केंद्र सरकार चालवत असलेल्या योजनांची अंमलबजावणीची ख्यातीही फारशी चांगली नाही. राष्ट्रीय आरोग्य विमा योजना (RSBY) किंवा पंतप्रधानांनी जाहीर केलेल्या अनेक कल्याणकारी योजनांचा विचार करा, जरी त्या बहुतेक सर्व जुन्या कार्यरत योजनां नव्या नावांनी जाहीर केल्या गेल्या. तरी या योजनांखाली नोंदणीकृत व्यक्तींची संख्या पात्र लाभार्थ्यांच्या संख्येच्या तुलनेत खूपच कमी आहे. (उदाहरणार्थ, सांगता येईल RSBY—4.13 कोटी; प्रधानमंत्री जीवन ज्योती विमा योजना—93,317 आणि प्रधानमंत्री सुरक्षा विमा योजना—82.4 लाख)

अशा परिस्थितीत सरकारने नव्याने बनवलेली "कोड ऑन सोशल सेक्युरिटी" (Code on Social Security), देशातील कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी योजना (EPF), कर्मचारी राज्य विमा योजना (ESI), कोळसा खाण भविष्य निर्वाह निधी योजना (CMPF) यांसारख्या प्रमुख सामाजिक सुरक्षा योजनांची आधीपासून अस्तित्वात असलेली यंत्रणा आणि नेटवर्क सरकार मोडून काढण्याचा प्रयत्न करीत आहे. जुन्या योजना संसदेने ठरावाद्वारे व कायद्यानुसार मंजूर केलेल्या आहेत आणि यामध्ये निश्चित योगदानासह अनेक प्रकारचे लाभ आहेत. या तीनही योजना अनेक दशकांपासून यशस्वीपणे राबविल्या आहेत आणि तंत्रज्ञान व प्रभावी नेटवर्कच्या मदतीने त्यांनी त्यांच्या अंतर्गत नोंद झालेल्या सर्व सदस्यांना मोठ्या प्रमाणात समाधानकारक सेवा दिलेल्या आहेत.

कोणी त्या गोष्टींची कल्पना करू शकतो का की EPF सदस्याला तात्पुरत्या रकमेच्या मागे घेण्याचा किंवा अंतिम निवारणाचा आणि EPS 1995 अंतर्गत पेन्शन मिळवण्याचा लाभ राज्य सरकार चालवत असलेल्या बोर्डकडून मिळू शकेल आणि हे वास्तवात शक्य आहे का? राज्य सरकारला EPF, ESI आणि CMPF द्वारे दिल्या जाणाऱ्या बहुविध लाभांची योग्यरीत्या अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक पायाभूत सुविधा, प्रशिक्षित मनुष्यबळ आणि वितरण नेटवर्क तयार करायला खूपच वेळ लागेल आणि त्यामुळे लाभ घेणारे कामगार या सुविधा पासून वंचित राहतील.

EPF योजना केवळ कामगार आणि उद्योगाकडून (मालक) योगदान गोळा करण्याची यंत्रणा राबवित नाही, तर ती तात्पुरती रक्कम मागे घेण्याची, कायमस्वरूपी रक्कम काढण्याची, सेवानिवृत्तीनंतर अंतिम रकमेची तरतूद आणि मासिक पेन्शनची सुविधा देते. CMPF (कोळसा खाण भविष्य निर्वाह निधी) ही EPF पेक्षाही अधिक चांगले लाभ देते. ESI योजना प्राथमिक, दुय्यम आणि तृतीयक आरोग्यसेवा तसेच सुपर स्पेशालिटी उपचार देशभरातील रुग्णालये आणि दवाखान्यांमधून कामगारांना दिले जातात, याशिवाय इतर रुग्णालयांशी या संस्थेने करारही केलेले आहेत. ESI योजना नोंदणीकृत कामगारांना सात प्रकारचे रोख लाभ देखील देते. या योजनांसाठीचा निधी संबंधित कामगारांकडूनच गोळा केला गेलेला आहे आणि त्यामुळे कामगार या योजनेचे हक्काने लाभ घेत आहेत.

सामाजिक सुरक्षा कोडमध्ये हे सरकारने स्पष्ट केलेले नाही की EPF, ESI आणि CMPF चे सध्याचे लाभ त्यांचे विलीनीकरण झाल्यावरही कायम राहतील का ? निश्चितच लाभांमध्ये कपात होण्याची दाट शक्यता आहे. शिवाय, राज्य मंडळाच्या माध्यमातून लाभांचे वितरण विशिष्ट प्रकारच्या कामगारांना त्यांच्या योजनांनुसार लाभ देण्यासाठी राज्य मंडळाकडे पुरेशी यंत्रणा व मनुष्यबळ नाही.

सामाजिक सुरक्षा कोडमध्ये 'योजना'नुसार पात्र व्यक्तींना ग्रॅच्युइटीचे (gratuity) पेमेंट देण्याची तरतूद आहे. परंतु ती 'योजना' नेमकी काय आहे, आणि ती सध्याच्या ग्रॅच्युइटी कायद्याप्रमाणे असेल का, हे स्पष्ट केलेले नाही. विशेष म्हणजे, कोडमध्ये सर्व आस्थापनांनी राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळाला ग्रॅच्युइटीसाठी २% दराने योगदान द्यावे, असे नमूद केले आहे. कंत्राटी कामगारांसाठी ग्रॅच्युइटीसाठी मूळ उद्योगाने योगदान देण्याची केलेली तरतूद स्वागतार्ह आहे. पण ती योग्यरीत्या अंमलात आणली गेली तरच.

पण सध्याच्या प्रचलित ग्रॅच्युइटी कायद्यानुसार ग्रॅच्युइटी मिळण्यासाठी किमान ४.५% वेतनाची तरतूद आवश्यक असते. त्यामुळे फक्त २% योगदानाद्वारे ग्रॅच्युइटी दिली जाणार असेल, तर सध्या कामगारांना मिळणारा लाभ अर्ध्यावर येईल का, हे अजूनही स्पष्ट केलेले नाही, त्यामुळे नवीन ग्रॅच्युइटी कायद्यातील तरतुदीनबद्दल सर्वच कामगार व कामगार संघटना साशंकच आहेत.

त्रैपक्षिकतेची हत्या—कामगारांचा आवाज दाबण्याचा प्रयत्न :-

सामाजिक सुरक्षा संहितेनुसार सर्वोच्च निर्णय घेणारा मंच असलेली राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा परिषद (National Social Security Council) ही पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली असेल. परंतु, या परिषदेची रचना हीच मुळात त्रैपक्षिकतेच्या (tripartism) मूलभूत तत्वाच्या विरोधात आहे. या संपूर्ण परिषदेतील सर्व सदस्य—including कामगार संघटनांचे प्रतिनिधी—केंद्र सरकारच नियुक्त करणार आहे. त्रैपक्षिकतेचा मूलमंत्र म्हणजेच कामगार, नियोक्ता आणि सरकार या सर्वांना समसमान प्रतिनिधित्व, परंतु दुर्दैवाने या संहितेमध्ये हे तत्त्वच बाजूला सारण्यात आलेले आहे. कामगार प्रतिनिधित्वाच्या बाबतीतही फक्त दोन प्रतिनिधींचीच तरतूद आहे आणि जे केंद्र सरकारच्या पसंतीनुसारच नेमले जातील. सध्या EPFO च्या Central Board of Trustees किंवा ESIC च्या गव्हर्निंग बॉडीमध्ये सहा मान्यताप्राप्त केंद्रीय संघटनांना प्रतिनिधित्व दिले जातं आणि आता ते फक्त दोनवरच आणण्यात आलेले आहे. तसेच, या दोनपैकी एक प्रतिनिधी असंघटित क्षेत्रातील कामगारांचा असावा, अशी अट घालण्यात आलेली आहे. ही अट ही संघाशी संलग्न NGO प्रतिनिधींना सामावून घेण्यासाठीच आहे, असा स्पष्ट संशय निर्माण करित आहे.

सर्व मान्यताप्राप्त केंद्रीय कामगार ह्या संघटना संघटित व असंघटित क्षेत्रांतील कामगारांचं प्रतिनिधित्व करतात. त्यामुळे केंद्र सरकारला हे अधिकार नाहीत की त्यांनी कोणत्या संघटनेने कोणाला प्रतिनिधी म्हणून पाठवावं हे सरकारने ठरवावं. तसेच, "फक्त दोन टर्मपर्यंतच" प्रतिनिधित्व देता येईल अशी अटही सरकारने घालू नये. कारण हे नियुक्तीचं स्वातंत्र्य फक्त कामगार संघटनांकडे असावं, सरकारकडे नव्हे. (पूर्वी NDA सरकारने असेच निर्बंध लावण्याचा प्रयत्न केला होता, पण सर्व संघटनांच्या विरोधामुळे सरकारला माघार घ्यावी लागली होती.)

केंद्रीय आणि राज्य पातळीवरील सामाजिक सुरक्षा मंडळांमध्येही कामगारांचे प्रतिनिधी फक्त पाच असतील आणि तेही अनुक्रमे केंद्र व राज्य सरकारांनी नेमलेले असतील.या गोष्टी कामगारांच्या हक्कावर गदा आणणाऱ्या आहेत. या सर्व मंडळांमध्ये कामगार प्रतिनिधींची संख्या अत्यल्प असेल आणि बहुतेक सदस्य सरकारचेच नियुक्त प्रतिनिधी,राज्य सरकारांचे प्रतिनिधी,तज्ञ (किमान ५),खासदार किंवा सामाजिक सुरक्षा नियंत्रक (Social Security Regulator) असतील. या परिषदांवर सर्व निर्णय केंद्र किंवा राज्य सरकारच्या "होयबा लोकांद्वारे" घेतले जातील. कामगार, ज्यांनी ही संपूर्ण निधी उभारलेला आहे, त्यांचं कोणतंही म्हणणं तिथं ऐकून घेतलं जाणार नाही किंवा कामगार प्रतिनिधींच्या मताला किंमत नसेल.ही त्रैपक्षिकतेच्या तत्वांची सरळसरळ गद्दारी आहे, तसेच ILO च्या संबंधित कराराचंही उल्लंघन आहे.याशिवाय हा एक पूर्णतः लोकशाही विरोधात आहे.

लाभार्थ्यांची नोंदणी – कामगारांना वगळण्याचा आणखी एक मार्ग :-

कोडच्या तरतुदींनुसार,कामगारांनी सामाजिक सुरक्षा लाभ घेण्यासाठी सामाजिक सुरक्षा मंडळाकडे नोंदणी करणे आवश्यक आहे.अशा नोंदणीसाठी आधार कार्ड अनिवार्य आहे.कोडमध्ये दिलेली माहिती स्पष्टपणे सांगत नाही,की एखादा कामगार त्याला कामावर ठेवणाऱ्या संस्थेच्या मान्यतेशिवाय वैयक्तिकरित्या नोंदणी करू शकतो की नाही.या संदर्भात,नोंदणी रद्द किंवा निष्क्रिय करण्याच्या तरतुदी पाहिल्यास ही शंका अधिकच दृढ होते.त्यामुळे, वर्षभरात अनेक उद्योगांमध्ये काम करणाऱ्या असंघटित क्षेत्रातील कामगारांची नोंदणी कोडअंतर्गत कशी होईल,हा महत्वाचा आणि गंभीर प्रश्न उपस्थित होतो. घरगुती कामगार (जे एकाच वेळी अनेक घरांमध्ये काम करतात) किंवा रिक्षाचालकाना लाभ मिळवून देण्याचा करण्यात आलेला मोठा दावा फोल वाटतो.

त्याचप्रमाणे, अशा बांधकाम कामगारांचे काय,जे सतत कामाची ठिकाणे बदलून असलेल्या विविध प्रकल्पांत काम करतात आणि जे सध्या 'बांधकाम व अन्य बांधकाम कामगार कल्याण कायदा'अंतर्गत असलेल्या संस्थेमध्ये नोंदणीकृत झाले आहेत? अशा कामगारांची नोंदणी नव्या कोडअंतर्गत टिकेल की नाही याबाबत गंभीर शंका निर्माण होते.

दुसरीकडे,नोंदणी थांबवण्याच्या प्रकरणात स्पष्टपणे नमूद केलं आहे की,जर नोंदणीकृत कामगाराने काम थांबविले, स्वेच्छेने किंवा सक्तीने (जसं की नोकर कमी करणे किंवा कामावरून काढून टाकणे),तर तो सामाजिक सुरक्षा योजनांतूनही वगळला जाईल.जरी कामात तात्पुरता खंड आला,तरी त्याची नोंदणी कायम राहिल की नाही हे त्याच्या निश्चित कालावधीत पुन्हा कामावर हजर होण्यावर अवलंबून असेल (ज्याचा कालावधी सरकारनेच निश्चित करायचा आहे,पण अद्याप करण्यात आलेला नाही).

ही परिस्थिती संघटित व असंघटित दोन्ही क्षेत्रांतील कामगारांसाठी मोठ्या अनिश्चिततेची स्थिती निर्माण करते.आर्थिक संकटाच्या काळात नोकर कपात,कामावरून काढून टाकणे किंवा कर्मचाऱ्यांची संख्या कमी करणे हे खासगी क्षेत्रात सर्वत्र नियमित झालेलं आहे.संघटित क्षेत्रातही कायमस्वरूपी कामगारांची संख्या अत्यल्प आहे.बहुसंख्य कामगार कंत्राटी, तात्पुरते किंवा हंगामी स्वरूपात आहेत.त्यांच्या नोकऱ्या सतत बदलतात व खंडित होतात.एकदा का ते कोड योजनांतर्गत नोंदणीकृत झाले आणि नियमानुसार आर्थिक योगदान देण्यास सुरुवात झाली,त्यानंतर त्यांच्या नोकरी गमावण्यामुळे (जरी ती तात्पुरती असली तरी) किंवा नोकरीत खंड आल्यामुळे जर त्यांची नोंदणी रद्द झाली,तर त्यांनी दिलेल्या आर्थिक योगदानाचं काय? त्यांच्या सामाजिक सुरक्षा लाभांचं काय? कोड यावर मौन बाळगतो.

असंघटित क्षेत्रातील कामगारांसाठी तर ही परिस्थिती तर अधिकच गंभीर आहे,कारण त्यांचा रोजगार हा वर्षभर सतत नसतो.तरीही, सार्वत्रिकतेच्या घोषणांच्या गजरात कोड यामध्ये कुठल्याही प्रकारचा दिलासा देत नाही.मग या सरकारने जाहीर केलेल्या प्रणालीवर खरंच विश्वास ठेवता येईल का?

सामाजिक सुरक्षा योजनांची सध्या अस्तित्वात असलेली कार्यरत यंत्रणा मोडून टाकणे

१७८ पानांच्या सामाजिक सुरक्षा कोडचा बारकाईने अभ्यास केला असता लक्षात येतं की,त्यातील दावे टिकत नाहीत. संघटित क्षेत्रातील तसेच बांधकाम,बीडी,खाणकाम आदी असंघटित क्षेत्रातील काही कामगारांसाठी असलेल्या कार्यरत योजनांची सातत्यता आणि स्थायित्व यासंदर्भातील मूलभूत प्रश्न अनुत्तरित आहेत.कोडमधील तरतुदी "वगळण्यावर" अधिकच लक्ष केंद्रित करीत आहेत,"समावेशावर" नाही.सार्वत्रिकतेचा मोठा दावा यामुळे ढेपाळतो. तरीही,समजा की EPF, ESI व इतर योजनांचे लाभ नवीन प्रणालीखाली सुरुच राहतात,तरी ते लाभ कोण देणार? कोडनुसार हे लाभ राज्य सरकारांतर्गत काम करणाऱ्या राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळांद्वारे दिले जातील का? कल्पना करा—EPF व ESI यांच्याकडे सध्या सक्षम क्षेत्रीय कार्यालयांचे नेटवर्क,आवश्यक कर्मचारी आणि (ESI च्या बाबतीत) रुग्णालय व दवाखान्यांचं जाळं आहे.एकदा का या योजनांचे लाभ देण्याची जबाबदारी राज्य

मंडळांकडे गेली,की केंद्र सरकारच्या अंतर्गत असलेली ही प्रशिक्षित यंत्रणा कुचकामी ठरेल.निधीही त्यांच्या ताब्यात राहणार नाही,तो निधी राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा परिषदेच्या ताब्यात जाईल.अशा स्थितीत राज्य मंडळ लाभ प्रभावीपणे देऊ शकतील का? यंत्रणेत होणारा हा बदल नक्कीच गोंधळ निर्माण करणारा आहे.संबंधित कामगार, विशेषतः निवृत्तीनजीक आलेले किंवा गंभीर आजारी व त्वरित वैद्यकीय उपचारांची गरज असलेल्या ह्या कामगारांना हे सर्व नियमितपणे योगदान देऊनही हाल सोसावे लागतील.

सध्या ESIC ची रुग्णालये दोन प्रकारची आहेत. एक थेट ESIC द्वारे चालवली जाणारी आणि दुसरी राज्य सरकारांनी चालवलेली, जेथे निधी ESIC तर्फे पुरविला जातो. राज्य सरकारांच्या रुग्णालयांची गुणवत्ता बहुतेक राज्यांत खालावलेली आहे. कोड अंमलात आल्यावर ही परिस्थिती निश्चितरित्या अधिकच बिघडेल.

अशा धाडसी प्रयत्नामागचं नक्की कारण काय ?

अखेर एक महत्वाचा प्रश्न उरतोच – अशा धाडसी (आणि काहीसं धोकादायक) प्रयत्नाची गरज आहे का? सध्या अस्तित्वात असलेल्या १५ सामाजिक सुरक्षा कायद्यांपैकी बहुतेकांकडे स्वतंत्र निधीव्यवस्था आहे.काहींकडे प्रचंड निधी उपलब्ध आहे. सर्व कायदे आता संसदेमार्फत मंजूर झालेले आहेत आणि त्यांनी स्पष्टपणे निधीचा वापर कसा करायचा आहे याबद्दल स्पष्ट रूपरेषा नाही. **उदाहरणार्थ :** EPFO कडे १७ कोटी खातेदार व दर महिन्याला ४ कोटी सक्रिय सदस्य आहेत आणि सुमारे ९ लाख कोटी रुपयांचा निधी उपलब्ध आहे. ESIC कडे ३ कोटी सक्रिय सदस्य आहेत आणि ४८,००० कोटींचा राखीव निधी,ज्यामुळे चालू आर्थिक वर्षाच्या अखेरीस एकूण कोष ५७,००० कोटी होईल. CMPF कडे किमान ७५,००० कोटी रुपयांचा निधी उपलब्ध आहे.

या सर्व निधी संबंधित त्रैपक्षिक समित्यांच्या नियंत्रणाखाली आहेत आणि त्यांनी याआधीच हा सर्व निधी शेअर मार्केटमध्ये गुंतवण्यास वेळीच विरोध दर्शवलेला आहे.तरीही,अर्थमंत्रालयाने आपल्या अधिकाराचा वापर करून EPF च्या १५% निधी हा मार्केटमध्ये वळविला आहे.

त्याचप्रमाणे, बांधकाम कामगार कल्याण निधी (३१ मार्च २०१७ पर्यंत) अंतर्गत ३२,४८० कोटी रुपयांचा निधी विविध राज्य सरकारांकडे पडून आहे. इतरही Cess funded योजनेत (बीडी, खाणकाम वगैरे) या संस्थांचे मोठे निधी आहेत.कोडमध्ये सामाजिक सुरक्षा योजनांची व्याख्या अजूनही अस्पष्ट व अनिश्चित आहे.

पण एक गोष्ट मात्र निश्चित करण्यात आली आहे—EPFO, ESIC, CMPF व इतर cess funded योजनांचे कोट्यावधी रुपयांचा निधी, आणि त्यात सातत्याने होणारी वाढ, राष्ट्रीय सामाजिक सुरक्षा परिषदेच्या ताब्यात जाईल, जी त्रैपक्षिक समित्यांच्या नियंत्रणाखालून मोकळी करण्यात आलेली आहे.

राष्ट्रीय परिषदेतील कामगार संघटनांचे प्रतिनिधित्व:-

कामगारांच्या योगदानातून प्रामुख्याने निर्माण झालेल्या या प्रचंड निधीने सज्ज असलेल्या राष्ट्रीय परिषदेतील कामगार संघटनांचे प्रतिनिधित्व नगण्य किंवा अल्पसंख्य असणार आहे. त्यामुळे या प्रचंड निधीच्या सट्टा गुंतवणुकीस विरोध करण्यास इतका तीव्र विरोध उभा राहणार नाही. हेच या प्रयत्नामागील मुख्य उद्दिष्ट आहे. सर्व १५ सामाजिक सुरक्षा कायद्यांना रद्द करून व कामगारांचा आवाज एक संशयास्पद पद्धतीने दाबून, सरकार स्वतःला कामगारांच्या योगदानातून निर्माण झालेल्या सामाजिक सुरक्षा निधीचा वापर स्वेच्छेने सट्टा लावण्यासाठी अधिकच सक्षम बनवू इच्छिते, जेणेकरून त्यांच्या कॉर्पोरेट मालकांच्या फायद्यासाठी शेअर बाजाराचे तापमान टिकवून मालकांना फायदा करून देता येईल.त्याच वेळी, EPF, ESIC, CMPF आणि इतर सामाजिक सुरक्षा लाभांचे कायदेशीर बंधनात्मक स्वरूप काढून टाकले जाईल. या लाभांचा काही भाग अर्थातच, केंद्र आणि राज्य पातळीवरील सामाजिक सुरक्षा मंडळांद्वारे तयार केलेल्या योजनांमधून परत येऊ शकतो.

सामाजिक सुरक्षा कोडचा दुसरा अतिरेक

सामाजिक सुरक्षा कोडचा आणखी एक अतिरेक म्हणजे, तो कामगारांकडून, ज्यामध्ये असंघटित क्षेत्रातील कामगार, स्वयंरोजगारित इत्यादींचा समावेश आहे, योगदान स्पष्टपणे नमूद करतो, परंतु केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारकडून येणाऱ्या योगदानाबाबत तो पूर्णपणे मौन बाळगतो. त्याच वेळी, संपूर्ण सामाजिक सुरक्षा प्रकल्पांचा प्रशासनिक खर्च, केंद्र व राज्य पातळीवर, कोण उचलणार आहे हे कुठेही स्पष्ट केलेले नाही.प्रशासनिक खर्च हा कामगारांच्या योगदानातून उभ्या झालेल्या सामाजिक सुरक्षा निधीतून भरला जाऊ नये. तो संपूर्णपणे सरकारने उचलावा अशी आम्हा कामगारांची धारणा आहे. ही लूट आणि कामगारांचे शोषण

आणि नुकसान करणारे कायदे पास होऊ नयेत. यासाठी कामगार वर्गाने एकत्रित संघर्षाद्वारे अनिष्ट गोष्टींचा जोरदार विरोध केला पाहिजे.

निष्कर्ष: लूट आणि शोषणाच्या या डिझाईनला पर्याय काय असावा?

दोन्ही संघटित आणि असंघटित क्षेत्रातील कामगारांसाठी एकच सामाजिक सुरक्षा प्रकल्प आणण्यामागचा मुख्य हेतू असावा, ज्या क्षेत्रातील कार्य परिस्थितीचे व कमाईचे स्तर अत्यंत वेगवेगळे आहेत, त्या कायद्याच्या उद्देश हा केवळ लाखो कामगारांकडून मिळणाऱ्या निधीचा ओघ खूप वेगाने थोड्या कॉर्पोरेट भांडवली भुकेकऱ्यांकडे हस्तांतरित करणे, असा आहे. जर सरकार खरंच सर्व कामगारांना सामाजिक सुरक्षा देण्यासाठी प्रामाणिक प्रयत्न करत असेल, आणि ती खरंच सर्वांसाठी करायची असेल, तर सरकारने दोन वेगळ्या रणनीती ठरवल्या पाहिजेत.

EPF आणि ESI चा व्याप्ती व सामर्थ्य वाढवावे

EPF आणि ESI सारख्या सध्याच्या कार्यक्षम योजनांची व्याप्ती आणखी वाढवायला हवी व सध्याच्या २० व १० कामगारांच्या पात्रतेच्या मर्यादा काढून टाकल्या पाहिजेत. जो मजूर मजुरीच्या मोबदल्यात काम करीत असेल, तो कितीही लहान आस्थापनात का असेना, त्याला EPF व ESI योजनांच्या अंतर्गत आणलं गेलंच पाहिजे.

सध्याच्या २० कामगारांच्या मर्यादेनुसार EPF ची सदस्यसंख्या सुमारे ४ कोटी आहे – ती निदान दुप्पट करण्यात यावी. अंमलबजावणी यंत्रणा सध्या केवळ पोर्टल आधारित यादृच्छिक तपासणीच्या नावाखाली निष्क्रिय केली गेली आहे आणि ही निरीक्षण संकल्पनेवरील सर्वात मोठी फसवणूक आहे. जर पात्रता मर्यादा काढून टाकली, तर EPF कव्हेरेज सध्याच्या पातळीपेक्षा निदान पाचपट वाढवता येईल.

त्याचप्रमाणे, ESI योजनेच्या बाबतीतही, फसव्या तपासणी व अंमलबजावणी प्रक्रियेमुळे ESI सदस्यसंख्या EPF पेक्षा कमी आहे जरी पात्रता मर्यादा केवळ १० कामगारांची आहे. जर अंमलबजावणी यंत्रणेला मालक-सरकार या साटेलोटीतून मुक्त केलं गेलं, तर... जर अंमलबजावणी यंत्रणा मालक आणि सरकारच्या साखळीतून मुक्त झाली, तर ESI योजनेची सदस्य संख्या सध्याच्या ३ कोटीपेक्षा थेट तीनपट होईल. जर रोजगाराची किमान अट काढून टाकली गेली, तर ESI चे लाभार्थी पाचपट वाढू शकतात. EPF आणि ESI या दोन्ही योजना मुख्यतः त्याच प्रकारच्या कामगारांसाठी आहेत.

संघटित क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर कंत्राटी कामगार, तात्पुरते कामगार आणि मुख्य कामांचा बाहेरून पुरवठा (आऊटसोर्सिंग) होत आहे. त्यामुळे कायद्यात बदल करून मुख्य नियोक्त्यांना जबाबदारी द्यायला हवी की सर्व कंत्राटी, तात्पुरते, आणि आऊटसोर्सिंगमधील कामगार EPF, ESI आणि इतर सामाजिक सुरक्षा योजनांच्या कक्षेत यावेत, त्यात मातृत्व लाभ कायदाही समाविष्ट आहे.

कंत्राटी काम फक्त परवाना घेतलेल्या एजन्सींना द्यावे, आणि कोणत्याही एजन्सीसाठी, कामगारांची संख्या कितीही असली तरी परवाना घेणे बंधनकारक असावे. परवाना देणाऱ्या प्राधिकरणाकडे अशी यंत्रणा अथवा व्यवस्था असावी की त्यांनी परवाना देताना सर्व श्रम कायदे आणि सामाजिक सुरक्षा नियमांचं पालन होतंय का, हे तपासता येईल. तसेच त्या एजन्सींना प्रत्येक वर्षी अहवाल देणे बंधनकारक करावे. राजस्थान सरकारने कंत्राटी कायद्यात सुधारणा करून ५० पर्यंत कामगार असलेल्या एजन्सींना परवान्याशिवाय काम करण्याची परवानगी दिली आहे, हे पूर्णपणे चुकीचं असून असे कायदे तात्काळ रद्द करण्यात यावेत.

असंगठित क्षेत्रातील कामगारांसाठी सर्वसमावेशक सामाजिक सुरक्षा

असंगठित क्षेत्रातील कामगारांसाठी प्रभावी सामाजिक सुरक्षा योजना तयार करताना, त्यांच्या अस्थिर रोजगार परिस्थितीचा विचार केला पाहिजे. अनेक वेळा असं दिसतं की, नियोक्त्याला ओळखता येत नाही आणि कामगार स्वतःच्या नावावर काम करत असल्याचं भासवतात, पण प्रत्यक्षात ते मध्यम किंवा मोठ्या उद्योगांसाठीच सेवा देत असतात. अशा कामगारांसाठी त्यांच्या व्यवसायानुसार विशिष्ट योजना तयार करून त्यांना सामाजिक सुरक्षा योजनेत सामावून घ्यावं. उदा. बांधकाम कामगार कल्याण योजनेत कामगारांची ओळख पटवून त्यांची नोंदणी करण्यासाठी ट्रेड युनियनची मदत घेतली जाते. तसेच, बीडी कामगार, खाणीतील कामगार, बांधकाम कामगार यांच्यासाठी आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या योजनांची कार्यक्षमता वाढवावी आणि त्यासाठीची यंत्रणा अधिक बळकट करावी. सध्याच्या आकडेवारीनुसार, बांधकाम कामगार कल्याण निधीसाठी गोळा होणाऱ्या सेसमध्ये अनेक त्रुटी आहेत.

अनेक बांधकाम प्रकल्प सेस न भरताच पळ काढतात. याशिवाय अनेक राज्य सरकार बांधकाम कामगारांची नोंदणी करीत नाहीत, त्यामुळे सुमारे ७५% कामगार अजूनही या योजनांमध्ये सामावले गेलेले नाहीत व त्यामुळे या लाभांपासून वंचित आहेत. तसेच, MNREGA कामगारांना बांधकाम कामगार योजनेतून वगळण्याचा सरकारचा अलीकडचा निर्णय अतिशय चुकीचा आहे आणि तो रद्द केलाच पाहिजे. या कामगारांना योजना मिळाव्यात यासाठी सरकारने भरीव निधीही द्यायला हवा अथवा त्याची त्वरित तरतूद करावी.

आतापर्यंतच्या कामगारांनी केलेल्या संघर्षांमुळे मिळालेल्या या योजनांमध्ये त्रुटी भरून काढणं शक्य झाले आहे, फक्त सरकारकडून योग्य राजकीय इच्छाशक्ती असणे आवश्यक आहे व यासाठी कामगारांना लढा उभारावा लागेल.

तिसरं महत्वाचं म्हणजे, असंघटित क्षेत्रातील कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षा केवळ त्यांच्या योगदानावर चालवता येणार नाही. अशा योजना सरकारी निधीशिवाय सुरूही होऊ शकत नाहीत, कारण बहुतांश वेळा नियोक्त्याला ओळखणं अशक्य असतं. अशावेळी सरकारी निधी थेट दिला जाऊ शकतो किंवा मोठ्या उद्योगांवर सेस लावून निधी मिळवता येऊ शकतो.

हे योग्यही आहे कारण देशातील मोठ्या उद्योग आणि व्यवसाय क्षेत्रांनाही असंघटित क्षेत्रातील कामगारांच्या मेहनतीचा योगदानाचा थेट आणि अप्रत्यक्षपणे मोठा फायदा होत असतो. जर बांधकाम प्रकल्पांवर फक्त १% सेस लावून कामगारांना अनेक लाभ देणारी योजना राबवता येत असेल, तर सर्व व्यवसायांवर एकसमान सेस लावल्यास असंघटित कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षा निधी उभारणं सहज शक्य आहे.

या लाभांमध्ये पेन्शन, ग्रॅज्युइटी, वैद्यकीय सेवा, घर बांधण्यासाठी मदत आणि कामगारांच्या मुलांच्या शिक्षणासाठी सहाय्य यांचा समावेश असावा. नोंदणी प्रभावी करण्यासाठी कामगारांकडून नाममात्र योगदानही घेतलं जाऊ शकतं. जर केंद्र आणि राज्य सरकारांनी किमान वेतन आणि चलनवाढ भत्ता लागू करण्यासाठी प्रयत्नशील राहिलं, तर असंघटित क्षेत्रातील कामगारांकडून येणाऱ्या या नावाच्या योगदानातूनही चांगला निधी उभा राहू शकतो.

ही योजना आणि निधी व्यवस्थापन एक केंद्रस्तरीय प्राधिकरणामार्फत राबवली जावी. या प्राधिकरणाकडे संपूर्ण देशभरात, किमान जिल्हा पातळीपर्यंत कार्यालयं आणि यंत्रणा असावी, ज्यामुळे योजना राबवणं, निधी गोळा करणं आणि लाभ पोहोचवणं सहज शक्य होईल.

वैकल्पिक व्यवस्था उभी करण्यासाठी आणि लुटीला विरोध करण्यासाठी एकत्र लढा कामगार चळवळीने एकत्र येऊन सरकारने मांडलेल्या सामाजिक सुरक्षा कोडच्या ढोंगी आणि दिशाभूल करणाऱ्या स्वरूपाचा आणि त्याच्या कामगारांवरील परिणामांचा पर्दाफाश केला पाहिजे.

सध्याच्या कार्यरत योजना ज्या ट्रायपार्टीट कमिटीच्या देखरेखीखाली आहेत, त्या कामगारांच्या फंडाला सरकारने स्टॉक मार्केटमधील सट्टा व्यवहारासाठी वळवण्याचे कट कारस्थान आहे. हेही उघड केलं पाहिजे.

आपण जे पर्याय सुचवले आहेत, तेही जनजागृतीद्वारे मांडायला हवेत. आपण हे ठामपणे मांडून कामगारांना पाठविलं पाहिजे की असंघटित क्षेत्रातील कामगारांसाठी व्यापक सामाजिक सुरक्षा राबवणं शक्य आहे. सध्याच्या योजना अधिक मजबूत करता येतील. कंत्राटी, तात्पुरते आणि आउटसोर्स कामगारांना पूर्णपणे सामावून घेऊन योजनेचे लाभ अधिक चांगले आणि भरघोस करता येतील. हे सर्व शक्य आहे- जर सरकारकडे तीव्र राजकीय इच्छाशक्ती असेल तर निधीची कधीच अडचण होणार नाही.

हे सर्व शक्य करायचं असेल, तर नवउदार धोरणांना आणि ती धोरणं पुढे रेटणाऱ्या राजकारण्यांना एकत्रित लढ्याने थोपवणं हाच उपाय आहे.

सामाजिक सुरक्षा कोड हे नवउदार धोरणाचं अत्यंत टोकाचं रूप आहे. त्यामुळे या धोरणांना परतवण्यासाठी देशभरातील संघटित क्षेत्रांमध्ये संघर्ष उभारावा लागेल, आणि असंघटित क्षेत्रातही मोठ्या प्रमाणावर कामगार चळवळी घडवून आणाव्या लागतील. हाच एकमेव मार्ग आहे, आणि आपण सर्वजण या लढ्यात नक्की यशस्वी होऊ.

जून २०२५
